

Sémantická motivácia a sémantická analýza

Lexéma je bilaterálna jazyková jednotka – má svoju formu a význam. Forma lexémy je zmyslovo vnímateľný zvukový alebo grafický komplex, ktorý je nositeľom lexikálneho významu.

Lexikálny význam slova (LVS) je odraz skutočnosti psychicky spracovaný vo vedomí používateľov jazyka, jazykovo stvárnenný formou slova i vzťahom k iným jednotkám jazyka a konkretizovaný pri použití slova v kontextoch.

Na utváraní LVS sa zúčastňuje viacero faktorov, ktoré nazývame *významotvorné činitele*:

Významotvorné činitele

Medzi najdôležitejšie významotvorné činitele zaradujeme:

1. Denotát
2. Senzuálno-kognitívny (zmyslovo-poznávací) činiteľ
3. Pragmatické činitele
4. Jazykové činitele
 - 4.1 Paradigmatické vzťahy
 - 4.2 Syntagmatické vzťahy
 - 4.3 Forma slova

1. Denotát

Vlastnosti pomenúvaného javu mimojazykovej skutočnosti (t. j. denotátu) sa vo význame odrážajú ako stavebné zložky, napr. vlastnosť štvorca.....

Lexikálny význam mnohých slov je s denotátom spätý tak tesne, že denotačná stránka je dominantná (ide o *denotačný typ významu*). Slová s týmto typom významu sa nazývajú *denotatíva*, ktorými sú najčastejšie pomenovania stromov, zvierat, rastlín a pod., napr.: *lipa, narcis, malina, nutria, polka, červený, vzduch, oheň* a i. Význam denotatív má povahu *zovšeobecnenej* zmyslovo-názornej predstavy, ktorá nie je zreteľne a ustálene rozčlenená. Lexikálny význam tohto typu sa vymedzuje opisom denotátu, resp. niektorých jeho vlastností (názvy stromov, druhy tancov), alebo sa používa prirovnanie (pomenovania farieb), porov. príklady z Krátkeho slovníka slovenského jazyka (3. vyd., 1997):

lipa „listnatý strom so srdcovitými listami a voňavými liečivými kvetmi, bot. Tilia“
breza „listnatý strom s bielou kôrou, bot. Betula“
dub „listnatý strom rodiaci žalude, bot. Quercus“
smrek „ihličnan s krátkymi ihlicami a podlhovastými šuškami, bot. Picea“
polka „tanec v dvojštvrtovom takte; hud. skladba v tomto rytme“
čardáš „párový tanec skladajúci sa z pomalej a rýchlej časti“
biely „majúci farbu ako sneh, ako mlieko“
čierny „majúci farbu ako uhlie, sadze“
červený „majúci farbu ako krv“
modrý „majúci farbu ako jasná obloha, ako nevädza, belasý“
zelený „majúci farbu ako svieža tráva, listy stromov“

2. Senzuálno-kognitívny (zmyslovo-poznávací) činiteľ

Tento činiteľ zahŕňa zmyslovú, poznávaciu a klasifikačnú schopnosť človeka. Človek svojimi zmyslami vníma veci a javy, ktoré ho obklopujú. Pocity, vnemy a predstavy ako jednoduché psychické odrazy človek vo svojej mysli spracúva. Takto získané individuálne, jedinečné

„zážitky“ sa vo vedomí jednotlivcov odlišujú, ale komunikácia vyžaduje, aby sa individuálne rozdiely odstránili. Subjektívne poznatky o danom jave mimojazykovej skutočnosti sa objektivizujú. Dochádza tak k zovšeobecneniu, ktoré je dané interindividuálnou „výmenou názorov“.

V tomto bode je potrebné zmieniť sa o vzťahu myslenia a jazyka:

Slovo je odevom myšlienky. (Demokritos)

Hovoriť a nemyslieť, to je ako strieľať bez mierenia. (A. P. Herbert)

- jazyk a myslenie sú úzko späté, avšak nie totožné javy
- jazyk a myslenie sa vyvíjali vo vzájomnom pôsobení
- poznáme viaceré typy myslenia:
 - **obrazné myslenie** – v pamäti sa reprodukovujú obrazy situácií
 - **technické (praktické) myslenie** – prejavuje sa ako manuálna zručnosť (napr. schopnosť opraviť bicykel)
 - **názorné myslenie** – orientácia v priestore
 - **pojmové myslenie** – stojí na najvyššej úrovni, je dané len človeku
- keď uvažujeme o vzťahu myslenia a jazyka, máme na mysli práve **pojmové**

myslenie

- **pojmové myslenie je rozumové vnímanie javov**
- rozumové vnímanie je typické len pre človeka (na rozdiel od zmyslového vnímania, ktoré majú aj živočíchy)
 - pojmovo myslieť znamená **vykonávať myšlienkové operácie** (abstrakcia, konkretizácia, analýza, syntéza, analógia a pod.)
 - napríklad význam slova *stôl* „kus nábytku pozostávajúci z dosky pripevnenej vodorovne na nohách alebo podstavci“ sa nevzťahuje ku konkrétnej veci, ale k celej množine vecí – stolov, spĺňajúcich požiadavky, vyjadrené vo význame slova *stôl*; poukázať na konkrétny stôl však môžeme v jedinečnej komunikačnej situácii:

Polož to na stôl.

Kam si mi dala peňaženku? – Čo nevidíš? Je na stole v kuchyni.

Prosím vás, koľko stojí tamten drevený stôl?

Práve „odtrhnutie sa“ od konkrétností dalo človeku neuveriteľný manévrovací priestor, jednu a tú istú vec môžeme podľa potreby jazykovo vyjadriť rozličným spôsobom:

Náš pes si sadne, ľahne, príde k nohe, zašteká a podá labku, keď pán chce.

Náš vlčiak si sadne, ľahne, príde k nohe, zašteká a podá labku, keď pán chce.

Náš Nero si sadne, ľahne, príde k nohe, zašteká a podá labku, keď pán chce.

Jedine človek má schopnosť odpútať sa od vnímania vecí a javov v konkrétnom čase a na konkrétnom mieste – uvažovať o minulosti alebo budúcnosti, predstavovať si niekoho alebo niečo, čo nie je prítomné; jedine človek má fantáziu, dokáže snívaj, upravovať v mysli realitu, klamať, jazykovo vyjadriť svoje emócie a pod.; napr.:

Predstav si, včera sme stretli Katku.

Pes je najlepší priateľ človeka.

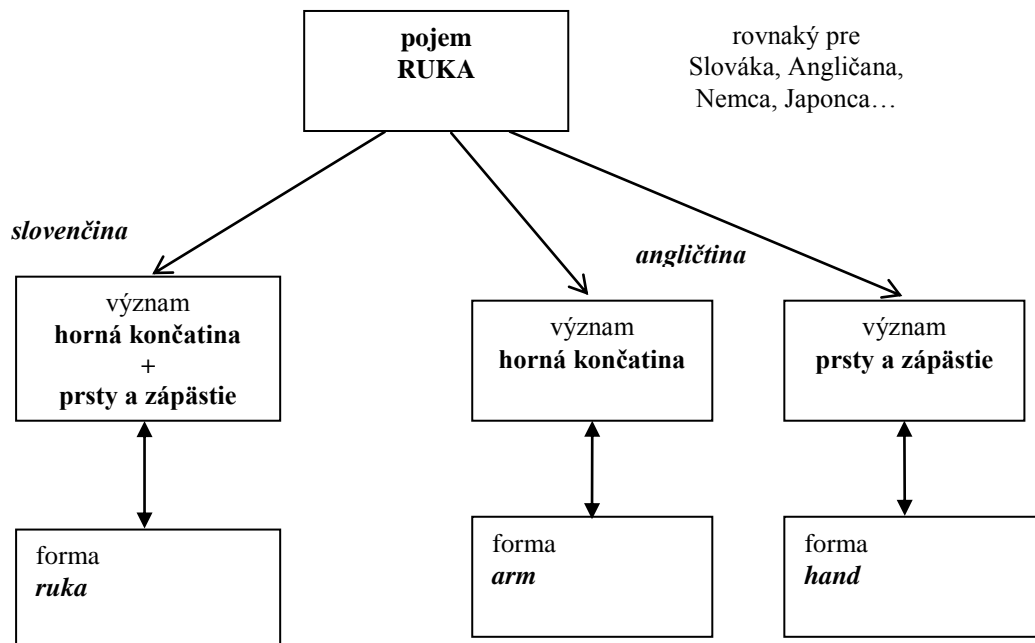
Kto druhému jamu kope, sám do nej spadne.

Milujem ťa!

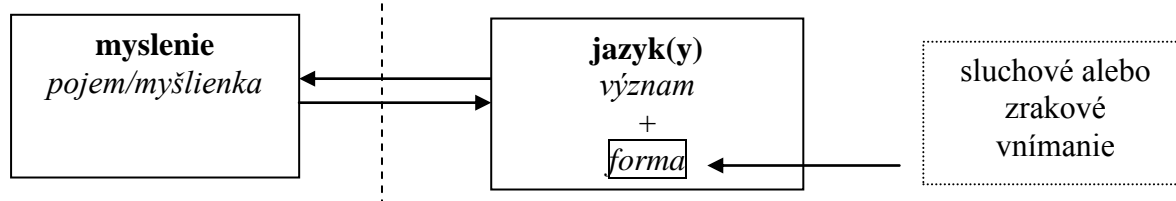
- myslenie nemá formu, nezhmotňuje sa, môžeme ho vnímať jedine prostredníctvom jazyka
- **myslenie je univerzálne**, u všetkých národov v podstate rovnaké
- na druhej strane jeden univerzálny jazyk neexistuje; **každý jazyk je jedinečný** v tom, ako stvára mimojazykovú realitu:

➤ napr. pojmy *ruka* „ľudská horná končatina“ a *prst* „zakončenie hornej alebo dolnej končatiny“ ako súčasti myslenia sú rovnaké na celom svete, ale v jednotlivých jazykoch sa môžu stvárať odlišne:

slov. *ruka* „horná končatina“ aj „prsty a zápästie“ – angl. *arm* „celá ruka“, *hand* „prsty a zápästie“
 slov. *prst* „jeden z piatich pohyblivých útvarov zakončujúcich dlaň alebo chodidlo“
 nem. *Finger* „prst na ruke“ – *Zehe* „prst na nohe“

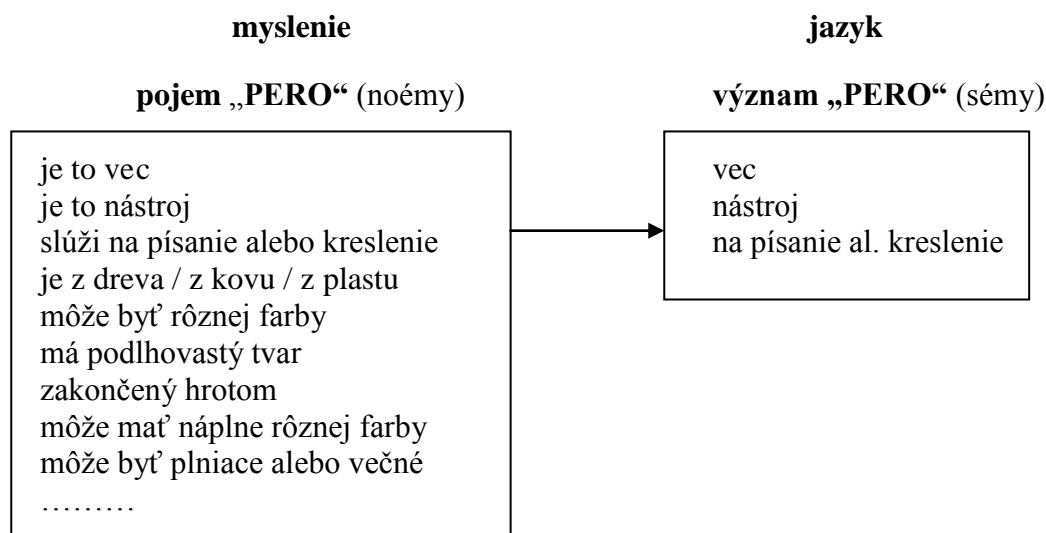
• základnou kategóriou myslenia je **pojmem** (napr. pojmem *RUKA*), v jazyku sa pojmem stvára ako **význam**; k významu sa priradzuje istá **forma**, ktorú človek vníma prostredníctvom zmyslov (sluchom alebo zrakom) – tak ako list nemožno poslať bez obálky, ani myšlienky nemožno odovzdávať bez jazykového stvárnenia

myslenie	jazyk
univerzálnosť	jedinečnosť
základná jednotka: pojmem	základná jednotka: slovo
nemá formálne vyjadrenie	má formu aj obsah

Aký je vzťah myslenia a jazyka? **Logický pojmem** ako **jednotka myslenia** je v *slove* *spredmetnený vedomý odraz objektu v jeho všeobecných a podstatných vzťahoch*. **Význam** ako **jazyková jednotka** je *vedomým odrazom objektu, ktorý je vyjadrený lexikálnou formou (je v slove spredmetnený) a ktorý vstupuje do paradigmatických a syntagmatických vzťahov so súvzťažnými lexikálnymi jednotkami*.

Pojem patrí do sféry myslenia, je to množina predikácií (súdov, výpovedí), ktoré nazývame noémy. Význam patrí do sféry jazyka, je to zjednodušený pojem, ktorý vytvára množina sém, základných významových jednotiek:

Rozsah poznatkov nositeľov jazyka o denotáte je zákonite väčší než množstvo informácií, ktoré poskytuje lexikálny význam. Lexikálny význam tvorí len výber informácií o príslušnom denotáte. Súhrn poznatkov jazykového spoločenstva o označovanom výseku skutočnosti tvorí **kognitívnu potenciú** lexikálneho významu. Lexikálny význam reprezentuje len **kognitívne minimum** (minimálne množstvo poznatkov o denotáte), pretože v lexikálnom význame sa „len“ výberovo odráža poznaný výsek skutočnosti.

Hoci kognitívna potencia presahuje rozsah jazykového významu, vymedzuje hranice významovo prijateľnej spätosti slov, napr.:

UČITEĽ

kognitívne minimum: „osoba, ktorá učí z povolania“

kognitívna potencia (otvorená množina rozličných vlastností, ktoré sa vyjadrujú lexémami spojitelnými s lexémou učiteľ):

mladý, nový, skúsený, roztržitý, vysoký ... UČITEĽ vychováva, karhá, skúša, rozpráva ...
nie však:

hladký, ťarchavý, svetelný ... UČITEĽ vzniká, lieta ...

Tieto príznaky totiž nie sú súčasťou kognitívnej potencie lexikálneho významu „učiteľ“.

Rozlišujeme tri typy lexikálneho významu:

1. **signifikačný**, v ktorom dominuje pojmovosť; vzťah medzi významom a denotátom je nevýrazný aj vzhľadom na abstraktnosť denotátu: *čas, priestor, proces, príčina, následok, úvaha, krása, jestvovať, zaniknúť, rozľahlý, múdrosť, podstata*.
2. **signifikačno-denotačný**, v ktorom sa rovnako, alebo približne rovnako prejavuje signifikantná a denotačná stránka; do tohto typu patrí väčšina slov lexikálnej zásoby: *strom, dom, učiteľ, vysoký, rozumný, mlčať, hovoriť, prehrať*.
3. **denotačný**, v ktorom sa do popredia dostáva denotačná stránka (vzťah významu a denotátu); príklady porov. vyššie.

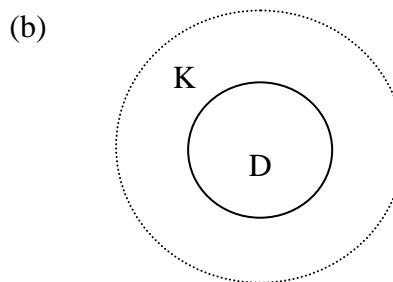
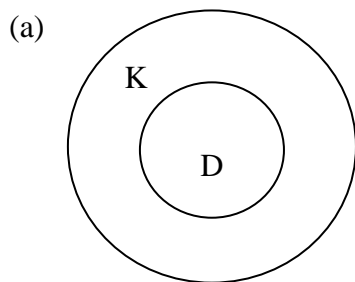
3. Pragmatický činiteľ

Tento činiteľ je spätý so subjektívnym, emočno-vôľovým vzťahom používateľov jazyka k denotátu. Prejavuje sa tak, že do významu niektorých lexikálnych jednotiek sú „zakódované“ emočno-vôľové sémantické príznaky. Pragmatický významový činiteľ je prítomný v týchto typoch lexikálnych jednotiek (LJ):

1. LJ s pobádacím významom (vôľové citoslovčia a pobádacie častice): *heš, hijó, aha, haló, hja, nože, hej-rup, bodaj by* a i.
2. LJ s emotívnymi významami (citové citoslovčia): *ach, brá, fuj, jajaj* a i.
3. LJ s emotívno-hodnotiacimi významami, v ktorých sa odráža citovo-hodnotiaci vzťah k výseku skutočnosti: *hnusný, vulgárny, sviniar, lopota, beštia* a i.

Na tomto mieste bude užitočné ozrejmiť si vzťah termínom denotácia – konotácia.

Denotácia odráža vecný vzťah k pomenúvanému javu, tvorí základ významu plnovýznamových lexém; konotácia je emotívno-hodnotiaca zložka významu. Denotácia je nevyhnutnou sémantickou zložkou (v rozličných lexémach však nemusí byť rovnako silno zastúpená: porov. slová *lipa* – *čas*), konotácia je fakultatívna, úzko spätá s prítomnosťou pragmatického významotvorného činiteľa. Jadro významu tvorí denotácia, konotačné príznaky sa naň navrstvujú. Konotácia nemusí mať len povahu zovšeobecnenej, intersubjektívnej hodnoty, ktorá sa začlenila do lexikálneho významu (príklad a). V niektorých prípadoch je však konotácia individuálnou záležitosťou jednotlivca a do sémantiky sa nezačlenila (príklad b) (D – denotácia, K, konotácia):

papať:
denotácia „prijímať potravu“
konotácia „kladný emotívny postoj“

špenát:
denotácia: druh jedla pripraveného zo zeleniny s prízemnými tmavozelenými listami“
konotácia: „záporný emotívny postoj“

4. Jazykové činitele

4.1 Paradigmatické vzťahy

Interlexematické paradigmatické vzťahy spôsobujú, že lexikálny význam slova je závislý od príbuzných významov, alebo naopak, príbuzné významy určujú, podmieňujú súvzťažný význam, t. j. paradigmaticky ho stváňujú. Jestvujú rôzne druhy paradigmatickej vzájomnosti a súdržnosti.

– **vzájomná paradigmatická závislosť** (\leftrightarrow): lexikálne významy sa navzájom (recipročne) podmieňujú; napr. pri dvojiciach slov (*deň* – *noc*, *vysoký* – *nízky*, *bdiť* – *spáť*), ale aj pri viacerých lexémach (*jar* – *leto* – *jeseň* – *zima*, *pondelok* ... *nedeľa*, *január* ... *december*);

– **jednostranná paradigmatická závislosť** (\rightarrow al. \leftarrow): lexikálny význam je určený iným významom, ktorý je od neho nezávislý; opačne však vzťah závislosti neplatí, napr.:

mrholiť \leftarrow „drobno pršať“

riadiť \leftarrow „kto spravuje, riadi, vedie istý organizačný celok“

Význam slova *mrholiť* sa opisuje pomocou významu slova *pršať* a význam slova *riaditeľ* sa opisuje pomocou významu slova *riadiť*, ale nie naopak.

Významy niektorých slov sú paradigmaticky podmienené silne (jar – leto – jeseň – zima), tvoria uzavreté lexikálne paradigmy; na druhej strane významy iných lexém sú paradigmaticky determinované relatívne slabo (napr. denotatíva).

4.2 Syntagmatické vzťahy

Lexikálny význam je determinovaný lexikálnym významom syntagmaticky usúvzťaznených slov. Tento činiteľ sa uplatňuje pri sekundárnych významoch viacvýznamových slov, ktoré vznikajú zmenou spájateľnosti, vytvárajú sa pod vplyvom nového syntagmatického okolia:

<i>citlivý zrak</i>	„schopný vnímať, prijímať (i jemné) vonkajšie popudy a reagovať na ne“
<i>citlivý človek</i>	„podliehajúci citom, dojmom“
<i>citlivý prístup</i>	„uplatňovaný s citom“
<i>citlivá informácia</i>	„dôverná, tajná“

Niektoré významy slov sú silne syntagmaticky determinované; ide o tzv. monokolokabilné slová s obmedzenou spájateľnosťou. Tieto lexémy sa syntagmaticky spájajú s obmedzeným počtom slov; prítomnosť syntagmaticky usúvzťaznených jednotiek vieme takmer stopercentne predvídať: napr. *frenetický* (potlesk), *hurónsky* (smiech), *očitý* (svedok). A naopak, jestvuje mnoho lexém, ktoré nie sú syntagmaticky viazané (*strom*, *kniha*, *kvet*).

4.3 Forma slova

Formálne stváranie slova rozhoduje o tom, v podobe akého slovného druhu sa daný význam stvární: porov. rovnaké lexikálne významy v odlišnej slovnodruhovej podobe: *vecný* – *vecnosť*, *loviť* – *lov*, *mrhať* – *mrhanie*.

Určenie lexikálneho významu

Lexikálny význam môžeme určiť napríklad týmito spôsobmi:

- definíciou (odborné termíny)
- opisom znakov denotátu (význam denotatív)
- komponentovou analýzou (pozri Ondrus – Horecký – Furdík: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava, 1980, s. 36 – 39)

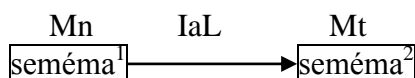
Druhy viacvýznamovosti

Rozlišujeme viacero druhov viacvýznamovosti:

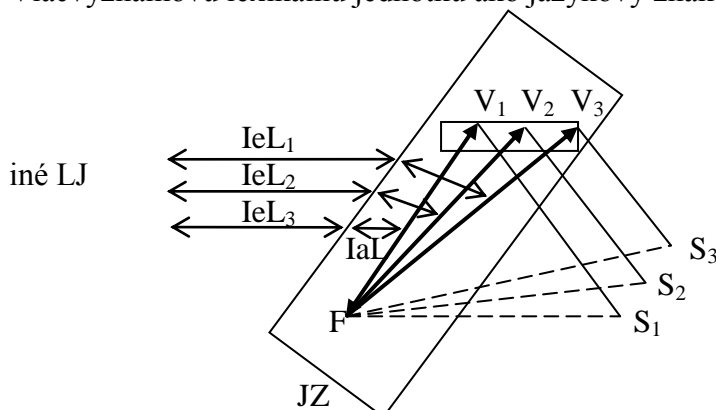
1. derivačná polysémia
2. kosémia
3. multisémia
4. enantiosémia

Derivačná polysémia a sémantická motivácia

Sémantická motivácia je základný typ lexikálnej motivácie, ktorý sa uplatňuje intralexematicky len na úrovni významu lexikálnych jednotiek. Prostredníctvom sémantickej motivácie vznikajú druhotné významy viacvýznamovej lexémy. Sémantická motivácia sa sensu stricto týka len tzv. derivačnej polysémie, iba tu môžeme hovoriť o motivujúcom a motivovanom význame. Podstatu tohto motivačného typu možno znázorniť touto schémou (vysvetlenie skratiek: Mn – motivant, Mt – motivát, IaL – intralexematickosť; seméma = význam):

Viacvýznamovú lexikálnu jednotku ako jazykový znak možno znázorniť takto:

Viacvýznamovosť zohráva v lexikálnej zásobe dôležitú úlohu. Ide o veľmi efektívny a ekonomický spôsob obohacovania lexiky, pri ktorom sa nemení počet foriem. Pri konštantnom počte foriem možno vyjadriť veľký počet významov. Polysémia je jedným z prejavov asymetrického dualizmu, nezhody medzi počtom foriem a počtom významov.

Terminologická poznámka: popri pojmoch *slovo*, *lexéma* je účelné vymedziť aj pojem **lexia**. Ide o spojenie jednej formy s jedným významom. Koľko má slovo významov, toľko má lexii (hovoríme o dvoj-, troj-, štvor- až x-lexiových lexémach). Napríklad lexéma *bezhlavý* má dve lexie:

1. lexia: **bezhlavý** „nemajúci hlavu“
2. lexia: **bezhlavý** „zmätený, bezradný, nepremyslený“

Primárnosť alebo sekundárnosť významov je podmienená viacerými činiteľmi, ktoré vo väčšine prípadov spolupracujú. neznamená to však, že primárny, základný význam musí spĺňať všetky ďalej uvedené požiadavky:

1. Spôsob nominácie (pomenúvania)

Priame významy sú primárne, prenesené významy sú sekundárne. Priamy význam vyplýva z konvenčného usúvzťažnenia lexémy s denotátom. Prenesený význam (sémantický motivát) je sémanticky motivovaný na základe rozličných asociačných súvislostí so sémantickým motivantom, napr.:

maco „medved“ → *maco* „hračka v podobe medveďa“

kniha „slovesné dielo vydané tlačou“ → *kniha* „časť žalúdka prežúvavcov“

2. Kontextová závislosť

Kontextovo nezávislý význam je primárny, kontextovo závislý význam je sekundárny. Kontextová nezávislosť sa viaže na denotačne nezávislú lexiu (nepotrebujeme kontext, aby sme dečkovali význam).

fúzatý chlap „majúci fúzy“ (denotačne nezávislý význam)

fúzatý vtíp „starý“ (denotačne závislý význam)

usporiadať podľa *abecedy* „súbor všetkých písmen istej graf. sústavy“ (nezávislosť)

abeceda matematiky „základné poznatky istého odboru“ (závislosť)

3. Frekvencia

Frekventovanejší význam je primárny, menej frekventovaný význam je sekundárny. Pri frekventovanejších lexiách je vzťah k denotátu pevnejší (porov. spomínané lexie lexém *fúzatý*, *abeceda*).

4. Rozsah slovotvorných vzťahov

Významy s väčším počtom slovotvorných vzťahov sú primárnejšie než významy s menším počtom slovotvorných vzťahov:

písať „zaznačovať písmom“: *pisár*, *pisárka*, *pisársky*, *pisateľ*, *pisateľka*, *pisateľský*, *dopísať*, *vypísať*, *predpísať*, *prepísať*, *napísať*, *nápis*, *písmo*, *písmeno*, *písmenko*, *písmenkový*
písať „umelecky tvoriť“: *spisovateľ*, *spisovateľský*, *dopísať*, *prepísať*

5. Paradigmatická potencia

Primárne významy majú väčšiu paradigmatickú potenciu než sekundárne významy. Primárne lexie vstupujú do väčšieho počtu paradigmatických vzťahov:

písať „zaznačovať písmom“ – synonymá: *čarbať*, *škrabať*, *škriabať*, *čmárať*, *čmarigať*, *čiarť*, *čiarkať*, *machliť*, *machuliť*, *maľovať*, *vypisovať*, *hádzat’ na papier*
písať „umelecky tvoriť“ – synonymá: *skladať*, *komponovať*

6. Štylisticko-pragmatický činiteľ

Štylisticky nepríznakový význam je primárny, štylisticky alebo inak príznakový význam je sekundárny:

sediť „mať zadnú časť tela uloženú na niečom“
sediť expr. „byť vo väzení“

V polysémických lexémach sa vytvárajú rôzne štruktúry významov:

(a) Jednoduchá polysémia (bisémia): druhý význam je motivovaný prvým významom. Počet významov: dva.

MESTO: 1. väčšia územnosprávna jednotka majúca význam ako obch., kult. ap. centrum: *hlavné mesto*, *priemyselné mesto*

2. hovor. stred takejto jednotky: *ísť (zo sídliska) do mesta*

štruktúra: $\boxed{1} \rightarrow \boxed{2}$

(b) Reťazová polysémia: nasledujúci význam je motivovaný vždy významom predchádzajúcim. Významy vytvárajú reťazec, reťaz. Minimálny počet významov: tri.

ČAS: 1. trvanie všetkého bytia (merané dňami, rokmi ap.): *čas letí*

2. istý vymedzený alebo bližšie nevymedzený časový úsek, obdobie: *v poslednom čase*

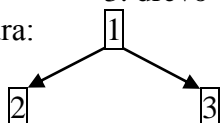
3. doba určená, vhodná na niečo: *pracovný čas*, *čas predaja*

štruktúra: $\boxed{1} \rightarrow \boxed{2} \rightarrow \boxed{3}$

(c) Radiálna (rozvetvená) polysémia: Všetky sekundárne významy sú motivované primárnym významom. Minimálny počet významov: tri.

HRUŠKA: 1. strom
 2. plod
 3. drevo

štruktúra:

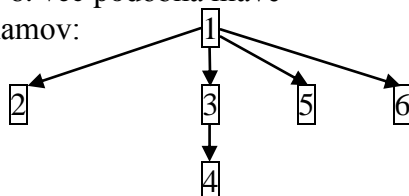
```

graph TD
    1[1] --> 2[2]
    1 --> 3[3]
    
```


(d) Radiálno-ret'azová polysémia: kombinácia predchádzajúcich dvoch typov. Minimálny počet významov: štyri.

- HLAVA**
1. časť ľudského alebo zvieracieho tela, kde sú oči: *poranil si hlavu*
 2. sídlo rozumu, myslenia, vôle: *vypočítať príklad z hlavy*
 3. život; pren. človek: *vypísať cenu na niečiu hlavu*
 4. človek ako jedinec
 5. vedúca osoba
 6. vec podobná hlave

štruktúra významov:

Kosémia

Kosémia je taký typ viacvýznamovosti, pri ktorej významy síce obsahujú spoločný sémantický komponent (preto je kosémia typom polysémie a nie homonymie), sekundárny význam však nie je motivovaný primárnym významom. Ide o paralelný výskyt dvoch významov, napr.

narezať: 1. rezaním získať alebo nahromadiť isté množstvo (*narezať sečku*), 2. rezaním trochu upraviť alebo porušiť (*narezať okraje rezňov*)

slovenčinár: 1. odborník v slovenčine, 2. učiteľ slovenčiny, 3. študent slovenčiny.

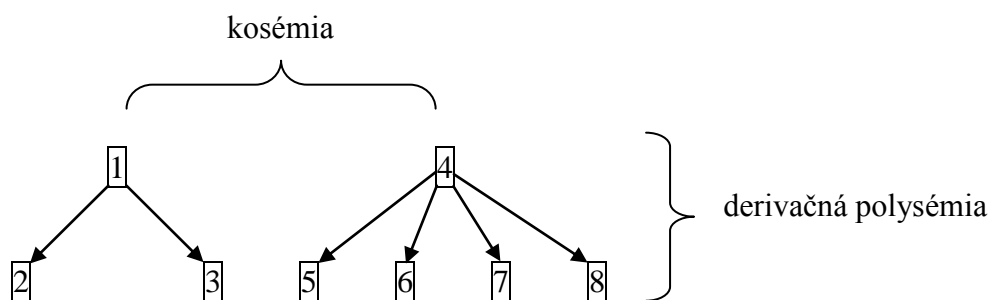
teľacina: 1. mäso z teľat'a, 2. koža z teľat'a.

Multisémia

Multisémia je kombinácia derivačnej polysémie a kosémie (niektoré významy sú v derivačnom vzťahu a niektoré v kosémickom):

vyhodiť: 1. hodením dostať do výšky (*vyhodiť loptu*), 2. prudko trhnúť smerom nahor (*pyšne vyhodiť hlavu*), 3. výbuchom zničiť (*vyhodiť tovareň do vzduchu*), 4. hodením dostať smerom von (*diet'a vyhodilo hračku z kočíka*), 5. hovor. expr. (energicky) prinútiť na odchod; prinútiť opustiť miesto, zamestnanie ap. (*vyhodili ho z práce*), 6. odstrániť niečo nepotrebné (*vyhodiť staré topánky*), 7. hovor. expr. (neužitočne, veľa) stroviť, premárniť (*vyhodiť peniaze za haraburdy*), 8. (pri hre v karty) uviesť do hry, vyniesť (*vyhodiť tromf*).

Schematicky by sme vzťahy medzi významami slova *vyhodiť* mohli naznačiť takto:

Enantiosémia

Osobitný druh kosémie, pri ktorom sú príslušné významy v antonymickom vzťahu; vnútrošlovná antonymia. Napr.:

trpieť:

znášať telesné alebo duševné utrpenie ↔ mať v obľube

postlať:

upraviť lôžko pred spaním ↔ upraviť lôžko po spaní

pach:

zápach, smrad ↔ vôňa

predčasný:

predčasné vykonanie skúšky (kladné hodnotenie) ↔ predčasný pôrod (záporné hodnotenie)

Vlastnosti jednotlivých typov polysémie a homonymiu možno znázorniť takto (polysémia a homonymia sú jednak odlišné a jednak blízke jazykové javy, preto v tabuľke uvádzame aj homonymiu):

	spoločné sém. komponenty	sémantická derivácia	sémantická analógia	sémantická antonymia
polysémia	+	+	–	–
kosémia	+	–	+	–
multisémia	+	+/-	+/-	–
enantiosémia	+	+/-	+/-	+
homonymia	–	0	0	0

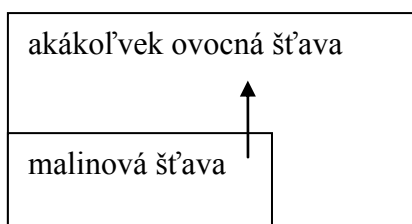
Spôsoby zmeny významu

Pri derivačnej polysémii vznikajú nové významy na základe už existujúcich významov rôznymi spôsobmi. V zásade možno rozlišovať tieto druhy zmeny významu:

1) Kvantitatívne

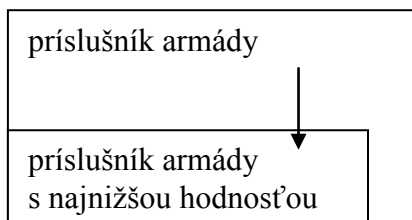
- **zovšeobecňovanie, rozširovanie, generalizácia:**

malinovka 1. malinová šťava → 2. akákoľvek ovocná šťava

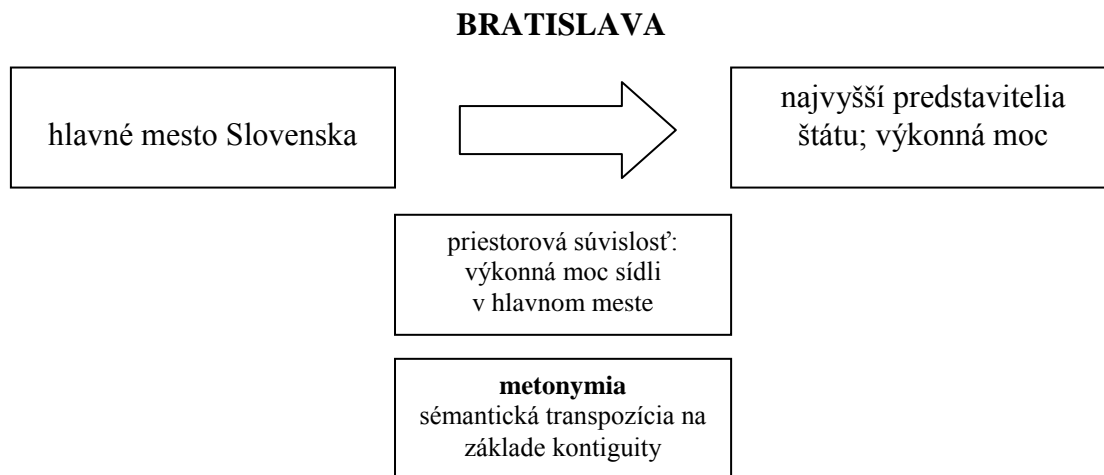
- **konkretizácia, zužovanie, špecifikácia:**

vojak 1. príslušník armády → 2. príslušník armády s najnižšou hodnosťou

2) Kvalitatívne (transpozičné)

- **metonymia** (kontiguita, priestorová, časová, príčinná a i. súvislosť medzi javmi):
divadlo: 1. budova, inštitúcia → 2. ľudia sledujúci divadelné predstavenie: celé divadlo sa rozosmialo;
Bratislava: 1. hlavné mesto Slovenska → 2. najvyšší predstavitelia štátu; výkonná moc

- **metafora** (similarita – podobnosť medzi javmi, výskyt spoločných príznakov):
kniha 1. slovesné dielo vydané tlačou v samostatnom zväzku → časť žalúdka prežívavcov
rýchly 1. pohybujúci sa, robiaci niečo s malou spotrebou času; uskutočňovaný, prebiehajúci v krátkom čase (rýchly hráč) → 2. ktorý nastáva hneď, okamžitý (rýchly zásah)

